

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Ἐκτάκτου καθηγητοῦ
τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ *

Μακαριώτατε,
Κύριοι Ὑπουργοί,
Κύριε Πρύτανι,
Κυρίες καὶ Κύριοι.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων ἔθος ὑπῆρχε, καθ' ὃ εἰς ἐπισήμους περιστάσεις ἐγίνετο διὰ προσήκοντος λόγου ἀναδρομὴ εἰς τὸ παρελθόν, σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἑξαρσιν καὶ ἐξύμνησιν καὶ τὸν ἐγκωμιασμὸν πράξεων γενναίων καὶ ὑψηλοφρόνων. Τὸ ἔθος τοῦτο, ἐξ ὧν μνημονεύονται περὶ αὐτοῦ, ἀφωρμήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἀπὸ τριπλῆς αἰτίας. Πρῶτη ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως διαμνημονεύῃ τὰ καθ' Ἡρόδοτον «*ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά*»¹, ἔφεσις, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει καὶ ἡ ἀρχαία ποίησις λέγουσα διὰ τοῦ Πινδάρου :

*«ἔστι δέ τις λόγος ἀνθρώπων, τετελεσμένον ἐσθλὸν
μὴ χαμαὶ σιγᾷ καλύψαι, θεσπεσία δ' ἐπέων καύ-
χαις ἀοιδὰ πρόσφορος»*².

Ἔπεται, ὡς δευτέρα αἰτία, ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἀπότισις φόρου τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ἀθλητὰς μεγάλων ἀγώνων ἀποτελεῖ οὐσιῶδες καθήκον, μάλιστα δὲ ὡσάκις τῶν ἀγώνων τούτων γέρας καὶ στέφανος εἶναι ἡ ἀπόκτησις ἢ διατήρησις τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ἡ τρίτη αἰτία προέρχεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ παιδευτικῶν σκοπῶν, διότι ὁ ἐπάξιος τῶν ἔργων ἔπαινος συμπορεύεται πάντοτε καὶ μετὰ τῆς ἐλπίδος, ὅτι θὰ προκαλέσῃ εἰς τοὺς νεωτέρους, τοὺς ὑπὸ γενναίου φρονήματος οἰστρηλατούμενους, ἔφεσιν πρὸς

* Λόγος ρηθείς ἐν τῇ Αἰθούσῃ τῶν Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1967.

1. I, 1, 1.

2. Νεμ. IX, 6 - 8.

μίμησιν. Ὅμοιοι γὰρ καὶ ὁ ἀρχαῖος ἐπιγραμματοποιὸς ὅστις, ἐπαινῶν πράξις τελεσθείσας ὑπ' Ἀθηναίων ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν, ἐκφράζει καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι

*«μᾶλλον τις τάδ' ἰδὼν καὶ ἐπεσσομένων ἐθελήσει
ἀμφὶ περὶ ξυνοῖς πράγμασι δῆριν ἔχειν»*¹.

Ἀπὸ τοιούτου καθήκοντος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοιαύτης ἐφέσεως καὶ ἐλπίδος, ἀφορμώμενον καὶ τὸ Ἐθνικὸν τοῦτο καθίδρυμα, ὑπὲρ τὸν λάϊνον οὐδὸν τοῦ ὁποίου περιίστανται ὡς αἰώνια σύμβολα τῆς ἐν αὐτῷ θεραπευομένης ἐπιστήμης αἱ Ἑλικωνιάδες Μοῦσαι, μετέχει ὁμοθυμῶς καὶ ἐν γηθοσύνῃ πολλῇ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἐπετείου. Βεβαίως δὲ ὁ ἑορτασμός οὗτος, ὅστις εἶναι πανελλήνιος, ἔχει ἀγνοτέραν καὶ ἀρμονικωτέραν τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐκδήλωσιν, διότι ἡ Ἐθνικὴ κυβέρνησις ἔχει δημιουργήσει προϋποθέσεις πρὸς ἔξαρσιν παντὸς ὅ τι εἶναι ἐθνικόν.

Παρθένον ἦδη ἑπτὰ καὶ εἴκοσι ἔτη ἀπὸ τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας, ἐπισκεφθεὶς περὶ τὴν 3ην πρωινήν τὸν τότε πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος ἀειμνηστον Ἰωάννην Μεταξᾶν, ἐπέδωκεν εἰς αὐτὸν τελεσιγραφικὴν διακοίνωσιν. Δι' αὐτῆς ἐξητεῖτο ὅπως ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνησις «καταλάβῃ διὰ τῶν ἐνόπλων αὐτῆς δυνάμεων... ὠρισμένα στρατηγικὰ σημεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους», ἅτινα ὁμως δὲν προσδιορίζοντο, διότι ἐν τοῖς πράγμασι δὲν ἐπρόκειτο περὶ σημείων, ἀλλὰ περὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τὴν καταστάσιν δὲ σαφὴς ὁ τελεσιγραφικὸς χαρακτήρ τῆς διακοινώσεως ἐκείνης, προσετίθετο ὅτι, «ἂν τὸ Ἰταλικὸν στρατεύμα συναντήσῃ ἀντίστασιν, αὕτη θὰ καμφθῇ διὰ τῶν ὅπλων».

Μετὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ τελεσιγράφου ἐκείνου αἱ ὁδοί, πρὸ τῶν ὁποίων ἐτίθετο τὸ ἔθνος, ἦσαν δύο. Ἡ μὲν τούτων ὠδήγει ἐντὸς ὀλίγου εἰς ὑποταγὴν καὶ ἀπώλειαν τῆς ἀκεραιότητος καὶ ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ἡ ἐτέρα εἶχε κατὰ τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς ἰστάμενον πάνοπλον τὸν βροτολοιγὸν Ἄρην, τὸν πόλεμον, τοῦ ὁποίου ἡ διεξαγωγὴ ἀπῆτει ὑλικὰς καὶ ψυχικὰς δυνάμεις. Ὑπῆρχον ὁμως κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἔθνους τοιαῦται καὶ τοσαῦται δυνάμεις, ὅσας ἀπῆτει ἡ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου;

Ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις, θεωροῦσα τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὴν ὑλικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, εἶχεν ἦδη καταλήξει ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων εἰς ὠρισμένα συμπεράσματα, διὸ καὶ ὁ μέγας ἱστορικὸς τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Θουκυδίδης, λέγει ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους οἱ «ἥσους ὑπέμενον τὴν τῶν κρείσσων δουλείαν»². Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τῇ φύσει συμβαίνοντα ἐχρησιμο-

1. Πλουτ. Κίμ. 7, 4.

2. Ι, 8, 3.

ποιοῦντο ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐμπειρίας, ἣτις παρετήρει, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλῶν δένδρων τὰ εὐκαμπτα, ὑπείκοντα εἰς τὴν βίαν τοῦ ἀνέμου δὲν ἐθραύοντο, ἐνῶ ἄλλως συνέβαινε περὶ τῶν δυσκάμπτων. Κατὰ ταῦτα, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ τῆς Ἑλλάδος δύναμις, θεωρουμένη ἐξ ἀπόψεως ὑλικῆς, ἀριθμητικῆς, ἥτο λίαν δυσανάλογος πρὸς τὴν ἐχθρικὴν, ἡ ἀνάληψις πολέμου δὲν θὰ ἀπετέλει ἔλλογον πρᾶξιν.

Ἀπέμενον μετὰ τοῦτο αἱ ἄλλαι δυνάμεις τοῦ ἔθνους, αἱ ψυχικαί, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ εἶδος, τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐπάρκεια ἢ μή, ἵνα προσδιορισθοῦν, ἀπήτην εἰδικὰ κριτήρια. Ταῦτα δὲ τὰ κριτήρια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προέλθουν ἄλλοθεν, εἰμὴ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους μετ' ἀναδρομὴν μέχρι καὶ τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτοῦ ριζῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἄρχεται ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ψυχολογικοῦ τοῦ ἔθνους χαρακτῆρος.

Ἐκ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ διὰ τῆς ἀρχαίας γραμματείας γινομένης ἀναδρομῆς προκύπτει, ὅτι πρῶτον κατὰ σειρὰν δημιουργίας εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς φιλοπατρίας, τὸ ὅποιον ἔχει τὴν φύσιν αὐτοῦ διττὴν. Ἡ μὲν, οὕσα ὑλικὴ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ἐκδηλοῦται διὰ συναισθηματικῶν δεσμῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Ἕλλην ἔχει πρὸς τὴν «*φυσίζουσαν αἶαν*», τὴν παλαιὰν αὐτοῦ τροφόν, τὴν γενέθλιον γῆν. Πρῶτος δὲ ὁ Ὅμηρος, ἐκφράζων καὶ κατὰ τοῦτο τὸν ψυχολογικὸν τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα, ἀποκαλεῖ κατὰ κανόνα τὴν πατρίδα φῖ λ η ν. Ὁ αὐτὸς ποιητὴς, παρέχων ἀπαράμιλλον εἰκόνα τοῦ ὑπὸ ἀφορήτου νοσταλγίας, συναισθήματος δηλονότι φιλοπατρίας, κατατηκομένου Ὀδυσσέως, λέγει περὶ αὐτοῦ τὸ γνωστότατον ἐκεῖνο,

*«ἰέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι
ἧς γαίης, θανέειν ἱμείρεται»*¹.

Καὶ ἄλλος δὲ ποιητὴς, ὁ Αἰσχύλος, ἐκφράζων καὶ οὗτος κατὰ τρόπον ἐνάμιλλον τὸ συναίσθημα τῆς φιλοπατρίας, εἰσάγει οὐχὶ βασιλέα, ὡς ὁ Ὅμηρος τὸν Ὀδυσσεά, ἀλλὰ ἀπλοῦν καὶ ἄσημον καὶ ἀνώνυμον κήρυκα τοῦ Ἀγαμέμνονος. Οὗτος ὁ κήρυξ, ἐπιστρέφων ἐκ Τροίας εἰς Ἄργος μετὰ δεκαετὴ ἀπουσίαν καὶ βλέπων τὸ πάτριον ἔδαφος, ἐκφράζει ἄπειρον χαράν, διότι θὰ δυνηθῇ

*τῇδ' ἐν Ἀργείᾳ χθονὶ
θανὼν μεθέξειν φιλτάτου τάφου μέρος»*².

Εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ὅμως τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος ὑπερέχει, ὡς νομίζομεν, τῶν ἄλλων ἀρχαίων ποιητῶν ὁ Σοφοκλῆς. Κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦτον, Αἴας ὁ Τελαμώνιος, τὸ «*ἔρκος Ἀχαιῶν*» ἐν Τροίᾳ, παθὼν διαστρο-

1. Ὁδ. α 58 - 59.

2. Ἀγαμ. 503 - 504.

φήν τῶν φρενῶν καὶ ἔχων ἔνεκα τούτου πάντα τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ κόσμον κατακείμενον εἰς ἐρείπια, ὅμως διατηρεῖ ἔτι εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὀρθίαν, ζῶσαν καὶ παλλομένην τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν γενέθλιον γῆν καὶ τὸν οἶκον. Διὰ τοῦτο δὲ παρακαλεῖ μὲν τὸν Ἥλιον ἵνα, ὅταν διφρηλατῶν διὰ τοῦ οὐρανοῦ ἴδῃ τὴν πατρῴαν χθόνα ἀναγγεῖλῃ τὰ κατ' αὐτὸν εἰς τὸν γέροντα πατέρα καὶ τὴν τροφόν, πέμπει δὲ καὶ αὐτὸς πρὸς τὸ «*γῆς ἱερὸν οἰκείας πέδον*» τὸν τελευταῖον... χαιρετισμόν¹.

Ὁ Σοφοκλῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου προέρχεται ἡ θαυμασία αὕτη εἰκὼν, ἀπέθανεν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 406 π.Χ. Ἄν ὅμως ἔν ἐτι δείγμα συγγενείας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ, προερχόμενον ἐκ συγκριτικῆς μελέτης τῆς ποιήσεως, δὲν θά ἦτο περιττόν, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι μετὰ τοῦ Σοφοκλέους δὲν ἀπέθανε καὶ ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ νοοτροπία, ἀλλὰ διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς φυλετικῆς κληρονομικότητος παρουσιάζεται καὶ πάλιν εἰς ἄλλον, νεώτερον ποιητὴν, ἀνώνυμον ἐργάτην τῆς δημόδους νεοελληνικῆς μουσικῆς. Ὁ νεώτερος οὗτος ποιητής, πράττων κατὰ τὸν πρόγονον αὐτοῦ Σοφοκλέα, στρέφει καὶ οὗτος τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἀλλὰ ὁ ἄλλοτε ποτε διφρηλατῶν διὰ τοῦ οὐρανοῦ θεὸς Ἥλιος ἐξέπεσε τοῦ δίφρου αὐτοῦ ἀπὸ παλαιοῦ χρόνου, ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησεν ἡ ἀληθὴς θρησκεία τοῦ Ναζωραίου. Ἀφοῦ δὲ ὁ νέος ποιητής δὲν εὐρίσκει πλέον τὸν θεὸν Ἥλιον, ἀλλὰ μόνον πτηνὰ διαβαίνοντα διὰ τοῦ αἰθέρος, παριστᾷ τὸν νέον Αἴαντα, τὸν εὐρισκόμενον εἰς ξένους τόπους, εἰς τὰ, ὡς λέγει, «*ἀλαργινά*», ἀποτεινόμενον πρὸς τὰ πτηνὰ ταῦτα τοῦ οὐρανοῦ καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὰ «*πουλιά τοῦ κάμπου καὶ τῆς Ρούμελης*», καὶ ζητοῦντα παρ' αὐτῶν, ὡς ἔπραξεν ἄλλοτε καὶ ὁ Αἴας τοῦ Σοφοκλέους, νὰ διαβιβάσουν παραγγελίαν πρὸς τὴν πατρίδα του, «*στὸν τόπο μου νὰ πᾶτε χαιρετίσματα*», παραγγελίαν ἐκφράζουσιν τὴν ἀγάπην κατὰ Σοφοκλείου τρόπον, μεγαλειώδη μὲν κατὰ πάντας, μεγαλειωδέστερον δὲ κατὰ τοὺς ἔχοντας πείραν τοῦ πάθους τούτου ἐκ διαβιώσεως εἰς ζῆνιν γῆν.

Μετὰ τὴν ὕλικὴν ταύτην φύσιν τῆς φιλοπατρίας, ἀνεπτύχθη ἡ ἑτέρα φύσις, ἡ πολιτικὴ, ἡ ἔχουσα ὡς ἀντικείμενον ἀφοσιώσεως τὸν πολιτικὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς κοινῆς γῆς. Εἶναι αὕτη ἡ μορφή τῆς πατρίδος, τὴν ὁποίαν ἀπεικονίζει ὁ Σωκράτης, ὅταν, ποιούμενος μνεῖαν ὑπηρεσιῶν τινῶν προσφερομένων ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πόλεως πρὸς τὸν πολίτην, προσθέτει καὶ τὰ περιθρύλλητα ἐκεῖνα : «*ὅτι μητρός τε καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἢ πατρίς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι, καὶ σέβεσθαι δεῖ καὶ μᾶλλον ὑπέκειναι καὶ θωπεύειν πατρίδα χαλεπαίνουσιν ἢ πατέρα, καὶ ἢ πείθεσθαι ἢ ποιεῖν ἢ ἂν κελεύῃ καὶ πάσχειν ἕαν τι προστάτῃ*

παθεῖν ἡσυχίαν ἄγοντα, ἐάν τε τύπτεσθαι, ἐάν τε δεῖσθαι, ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ τρωθησόμενον ἢ ἀποθανούμενον, ποιητέον ταῦτα καὶ τὸ δίκαιον οὕτως ἔχει»¹.

Ἐξ ὧν τούτων τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἐπιταγῶν τῆς πατρίδος πρὸς τὸν πολίτην αὐτῆς σημασίαν ἰδίαν ἔχει καὶ ἀναλύσεως χρῆζει ἡ ὀρίζουσα, ὅτι ὁ πολίτης πρέπει νὰ ὑπακούῃ καὶ ὅταν ἡ πατρίς «εἰς πόλεμον ἄγῃ τρωθησόμενον ἢ ἀποθανούμενον». Πρέπει δηλαδή νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ ὑπακοή αὕτη, ἡ ἐξικνουμένη μέχρι αὐτοθυσίας, τὴν ὁποίαν πρωιμώτατα ὥρισεν ὁ Ὅμηρος διὰ τοῦ «τεθνάτω· οὐ οἱ ἀεικέες ἀμυνομένην περὶ πάσης τεθνάμεν»², ἔχει ὡς κύριον σκοπὸν τὴν διασφάλισιν καὶ προστασίαν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, ὑπὸ τῆς ὁποίας τὴν σκέπην καὶ μόνον δύναται νὰ ἐπιδιωχθῇ τελείως πολιτική. Κατὰ ταῦτα ἡ φιλοπατρία συνδέεται πρὸς τὴν ἑτέραν ταύτην φύσιν, τὴν πολιτικὴν, καὶ ἐκτρέφεται διὰ τοῦ φιλελευθέρου φρονήματος.

Ἀνατέμνοντες βαθύτερον διὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γραμματείας τὸν ψυχολογικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἑλλήνος, εὐρίσκομεν ἄλλο ἰσχυρὸν καὶ θάλλον συναίσθημα, τὸ θρησκευτικόν. Τοῦτο ἀφωρμᾶτο ἐκ τῆς πίστεως ὅτι οἱ θεοί, κυβερνῶντες αὐτοὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἦσαν αὐτοὶ οἱ παρέχοντες εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ καλὸν ἢ τὸ κακόν. Τὴν πίστιν ταύτην ἐκφράζει πολλαχοῦ ὁ Ὅμηρος λέγων καὶ ὅτι «θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει τὸ δ' ἑάσει»³, οὕτω δὲ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐμφανίζεται κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ ὡς ἐκφρασις εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ θεῖον διὰ τὰ παρεχόμενα καλὰ καὶ ὡς ἐπιδίωξις τῆς εὐμενείας αὐτοῦ.

Μετὰ τοῦτο, καθ' ἃ ἀπὸ τῆς μελέτης τῶν καλουμένων κοινωνικῶν συναισθημάτων προκύπτει, ἡ ἀνάπτυξις κοινωνικῶν δεσμῶν ἔχει μὲν ὡς προδιὰθεσιν τὴν συγγένειαν, τὴν ἐγγυτέραν ἢ ἀπωτέραν, τῶν μελῶν τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος, ἡρτῆται δὲ ἐκ τῆς ὑπάρξεως κοινῶν ἀναγκῶν καὶ μάλιστα κοινῶν κινδύνων ἀπειλούντων τὸν καθεσθηκότα τῶν ὁμάδων βίον. Διὰ τοῦτο, ἐφ' ὅσον χρόνον δὲν ἐνεφανίζοντο ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους κίνδυνοι προερχόμενοι ἐξ ἁλλοφύλων καὶ ἁλλοεθνῶν, θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἀναζητῇ τις, κατὰ τὴν ἀπωτέραν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, δείγματα ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης. Παρὰ ταῦτα ὁμως, ὡς ἐάν ἡ διαγωγὴ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῶν παρ' αὐτὴν νήσων καθυθύνετο ὑπὸ τινος φιλαλληλίας κληρονομικῆς μορφῆς, εὐρίσκομεν καὶ εἰς αὐτάς τὰς ἀρχαιοτάτας τοῦ ἔθνους παραδόσεις πρῶιμα δείγματα ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης. Ταῦτα δὲ τὰ δείγματα, ἀνιχνεύόμενα εἰς ὅσα λέγονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως περὶ συμπράξεως ἐπιφανῶν, ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν Ἀργο-

1. Πλάτ. Κριτ. 51.

2. Ἰλ. Ο 495 - 496

3. Ὀδ. ξ 444.

ναυτικὴν ἐκστρατείαν ἄλλοτε δὲ εἰς τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου, κορυφοῦνται διὰ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, τοῦ ὁποίου μετέσχε χάριν τοῦ Μενελάου τῆς Ἑλλάδος ἡ πλειστή. Μετὰ ταῦτα, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ πρὸ τῆς μεγάλης Περσικῆς ἐκστρατείας, τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης ἐμφανίζεται καὶ πάλιν εἰς περιπτώσεις, καθ' ἃς πρόκειται περὶ Ἑλληνικῶν πόλεων ὑφισταμένων ἐπιθεσιν ἄλλοεθνῶν, καὶ δηλοῖ οὕτω τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξιν ἐθνικῆς συνειδήσεως.

Ταῦτα ἦσαν τὰ συναισθήματα ἅτινα, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀρχαιοτέρης Ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀπετέλουν τὰς οὐσιωδεστέρας καταβολὰς καὶ τὰ κυριώτερα δείγματα τοῦ ψυχολογικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους.

Θὰ ἠδύναντο ὅμως τὰ εἰρημένα συναισθήματα, καὶ ἂν ἔτι διειτρουῖντο ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων πάντα, ἀκέραια καὶ ἀλώβητα, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν, νὰ ἀποτελέσουν πηγὴν τοσαύτης δυνάμεως, ὅση ἀπητεῖτο κατὰ τὴν πρωϊαν ἐκείνην τῆς 28ης Ὀκτωβρίου πρὸς διεξαγωγὴν πολέμου ἐναντίον τοῦ πρὸ τῶν πυλῶν τῆς χώρας ἱσταμένου ἐχθροῦ;

Ὡς ἡ σκληρότης καὶ ἡ ἀντοχὴ τῶν μετὰλλων δοκιμάζονται εἰς τὸ πῦρ καὶ ἐπὶ τοῦ ἄκμονος, οὕτω καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τὸ μέγεθος δοκιμάζεται μὲν κατὰ τοὺς πολέμους, ἐλέγχεται δὲ εἴτα ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τῆς ἱστορίας καὶ κατανέμεται ὑπ' αὐτῆς εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Ὡς πρώτη ἔντονος καὶ καθολικὴ δοκιμασία, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεβλήθησαν αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις τοῦ ἔθνους, ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὁ ἐκ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος προελθὼν πόλεμος. Προοίμιον ὅμως αὐτοῦ ἀπετέλεσεν ἡ ἐπανυποταγὴ τῶν Ἰωνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τοὺς Πέρσας. Τότε οἱ κάτοικοι τῆς Φωκαίας, ἀπελπίσαντες ὅτι θὰ ἀντεῖχον ἔτι πολιορκούμενοι, ἀλλὰ καὶ μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ἐπερχομένην δουλείαν, ἐπεβίβασαν τῶν πλοίων τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν καὶ τὰ ἀναθήματα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπεφάσισαν, ἵνα πλεύσουν εἰς Κορσικὴν. Ἡ ἀπόφασις ὅμως αὕτη προεκάλεσε μετὰ τὸν ἀπόπλουν πάλιν ἰσχυροτάτην τῶν συναισθημάτων τῆς φιλοπατρίας, θεωρουμένης ὑπὸ τὴν ὕλικὴν αὐτῆς μορφήν, καὶ τῆς ἐλευθερίας, πάλιν ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψεν, ὅτι ἄμφότερα τὰ συναισθήματα ταῦτα ἦσαν ἰσχυρὰ καὶ ἐνάμιλλα. Διότι, ἐνῶ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν κατοίκων ἐνέμεινεν εἰς τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν καὶ ἐξεπατρίσθη, ἵνα μὴ καταστῇ δοῦλον, ὡς ἄλλως ἔπραξαν καὶ οἱ Τήσιοι, οἱ λοιποὶ Φωκαεῖς ἐπανεπλεύσαν εἰς τὴν πόλιν, διότι, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, τούτους ἔλαβε «*πόθος τε καὶ οἶκτος τῆς πόλιος καὶ τῶν ἡθέων τῆς χώρας*»¹. Ἀλλη, μερικὴ καὶ αὕτη δοκιμασία ψυχικῶν δυνάμεων προῆλθεν ἐκ τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης τῶν Ἀθηναίων, ὀφειλομένης εἰς τὸ συναίσθημα τῆς φιλοπατρίας ἐπικουρούμενον ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Καθολικὴ δοκιμασία τῶν συναισθημάτων τοῦ ἔθνους συνέβη, ὡς ἐλέγχθη, ὅτε ἡ Περσικὴ στρατιὰ, διὰ τῆς ὁποίας τὴν παρασκευὴν ἡ Ἀσία, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος¹, ἔδονεῖτο ἐπὶ τρία ἔτη, εἰσέβαλεν ὑπὸ τὸν Ξέρξην πρὸς ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς εἰσβολῆς ἐκείνης καὶ τὴν ἔκβασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἀμύνης, (Θερμοπυλῶν - Ἀρτεμισίου), ἦτο φανερόν ὅτι ἡ τύχη τῆς χώρας θὰ ἐκρίνετο εἰς Σαλαμίνα. Ἡ ὕλικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων συμμάχων παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν ἀντιπάλων ἦτο μικρά, μόλις 310 πλοῖα μετὰ 200 περίπου ἀνδρῶν ἐφ' ἑκάστου πλοίου. Ἡ ψυχικὴ ὁμῶς αὐτῶν δύναμις ἦτο μεγάλη, διότι συνεστράτευον ἐκεῖ εἰς τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μετὰ τῶν συναισθημάτων τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλελευθερίας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης. Ὅτι δὲ οὕτω συνέβαινεν ἐμαρτύρουν μὲν τὰ ἐν Θερμοπύλαις ἔργα, ἐμαρτύρει δὲ καὶ ὁ πολεμικὸς παιάν, τὸν ὅποιον οἱ Ἕλληνες σύμμαχοι ἔψαλλον, ὅτε ἔπλεον ἐναντίον τῶν Περσῶν :

«ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶν ἐδῆ,
θήκας τε προγόνων, νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγῶν»².

Ὁ παιὰν οὗτος καὶ τὰ πρὸς τόνωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος κομισθέντα ἐξ Αἰγίνης εἰδῶλα ἡρώων, τῶν Αἰακιδῶν, ἀνεκίνησαν ἐκ βαθέων τὴν ψυχὴν τῶν ναυμάχων, ἐπύργωσαν τὸ πολεμικὸν μένος καὶ μετέβαλον τὴν φύσιν αὐτῶν εἰς Τιτανικὴν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ναυμαχίας. Οὕτω, μετὰ τῆς ἐπιτυχθεΐσης νίκης εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμίως παρείχετο καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δοκιμασίας τῶν συναισθημάτων καὶ διεπιστοῦτο, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο μεγίστη. Ὁμολογίαν δὲ περὶ τοῦτου καὶ εἰδικῶς περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, παρέχει ὁ Ἡρόδοτος λέγων, ὅτι ἡ ἀπώθησις τῶν Περσῶν ὠφείλετο κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν.

Ἡ συνέχισις τοῦ ἐναντίον τῶν Περσῶν πολέμου παρέσχεεν εὐκαιρίαν πρὸς εὐρυτέραν διάπτυξιν τοῦ ψυχολογικοῦ χαρακτήρος ἐνὸς τῶν συμμάχων, τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὅποιοι, ἔνεκα τοῦ δημοκρατικοῦ αὐτῶν πολιτεύματος καὶ γενικώτερον ἔνεκα τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ πρὸς τὸν ὅποιον ἔκτοτε ἐφέροντο, ἐδείκνυνον περισσοτέραν εὐαισθησίαν καὶ ἐθνικὴν ἀλληλεγγύην.

Ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἀμυντικῶν συμμαχιῶν, τῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς, χρόνους, προκύπτει ὅτι αὗται αἱ συμμαχίαι διατηροῦνται μόνον ἐφ' ὅσον ὑφίσταται κοινὸς κίνδυνος, τοῦ

1. VII, 1.

2. Αἰσχ. Πέρσ. 402 - 405.

αὐτοῦ δὲ βαθμοῦ περὶ πάντων τῶν μελῶν τῆς συμμαχίας. Τοῦτο ἴσχυε βεβαίως καὶ περὶ τῶν Ἑλλήνων συμμάχων, διὸ καὶ οἱ ἐκ Πελοποννήσου μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος ἐχαλάρωσαν τὴν συνεργασίαν αὐτῶν μετὰ τῶν Ἀθηναίων. Εἶτα ὁμως, φοβηθέντες μὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀποδεχθοῦν τὰς προτάσεις τῶν Περσῶν περὶ συνδιαλλαγῆς, ἀπέστειλαν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, διὰ τῶν ὁποίων παρείχον ὑποσχέσεις περὶ συνεργασίας, ἀλλὰ καὶ συμβουλὰς περὶ ἀπορρίψεως τῶν Περσικῶν προτάσεων.

Κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον, ὅτι οἱ διαχειριζόμενοι ἐν Ἀθήναις τὰ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου, ἵνα ἐπιτύχουν σύσφιγξιν τῶν μετὰ τῆς Σπάρτης συμμαχικῶν σχέσεων, εἶχον αὐτοὶ τεχνέντως διαδόσει, ὅτι δῆθεν ἐσκέπτοντο περὶ συνδιαλλαγῆς μετὰ τῶν Περσῶν. Ἀφ' οὗτου ὁμως, εἴτε διὰ τῆς διαδοθείσης ψευδοῦς φήμης εἴτε ἄλλως, ἡ σύσφιγξις ἐπετεύχθη, ἡ πολιτικὴ τῶν Ἀθηναίων παρουσιάζετο καθαρά καὶ διαυγής, ἔχουσα τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐντονώτατον. Μαρτυρεῖ δὲ περὶ τούτων διμερὴς αὐτῶν, τῶν Ἀθηναίων, διακήρυξις γενομένη πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῶν Περσῶν καὶ πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Σπάρτης.

Διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς διακηρύξεως ταύτης οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπορρίπτοντες τὰς προτάσεις τῶν Περσῶν, ἔλεγον καὶ ὅτι ἐφ' ὅσον «*ὁ ἥλιος τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἢ τῇ περ καὶ νῦν ἔρχεται*», δὲν θὰ συνδιαλλαχθοῦν πρὸς τοὺς Πέρσας. Ὁφείλετο δὲ ἡ ἄρνησις αὐτῶν, ὡς ἔλεγον, εἰς τὸν ζωηρὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας καὶ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, ἵνα βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν θεῶν τιμωρήσωσι τοὺς ἐμπρηστάς ναῶν καὶ ἀγαλμάτων.

Τὸ ἕτερον μέρος τῆς αὐτῆς διακηρύξεως, περιέχον τὴν πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Σπάρτης ἀπάντησιν, ἔλεγεν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν γῆν οὔτε χρυσὸς οὔτε χώρα, τὰ ὁποῖα, λαμβάνοντες παρὰ τῶν Περσῶν οἱ Ἀθηναῖοι ὡς ἀντάλλαγμα, θὰ ἐδέχοντο ἵνα προδώσουν τὴν Ἑλλάδα. Τὰ κωλύματα, ἔλεγον, εἶναι πολλὰ καὶ μεγάλα. Πρῶτον, ἡ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφὴ ναῶν καὶ ἀγαλμάτων τῶν θεῶν, εἶτα ἡ κοινὴ καταγωγὴ, «*τὸ Ἑλληνικόν, ἐὸν ὁμαίμὸν τε καὶ ὁμόγλωσσον*», ἡ κοινὴ θρησκεία καὶ τὰ ὁμότροπα ἥθη¹.

Ἡ διακήρυξις αὕτη ἡ ἀποκαλύπτουσα καὶ ἐκδηλοῦσα κατὰ τρόπον εὐρὺν τὸ φρόνημα τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, δὲν εἶναι σύνθεσις τις λόγων, δεῖγμα ρητορικῆς ἱκανότητος ἡ ὑψηλόφρονος διαθέσεως ἀνωνύμου Ἀθηναίου πολίτου εἰπόντος ταῦτα ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ τι τελείως διάφορον. Ὡς ἡ μέλισσα πετομένη κατὰ τὸ ἔαρ διὰ τῶν κλάδων εὐανθοῦς δένδρου καὶ καθημένη ἐπὶ τῶν στημόνων ἀπανθίζεται, ἵνα εἶτα ἀπὸ τῆς συγκομιζομένης γύρεως παραγάγῃ τὸ ἡδύτατον αὐτῆς πόνημα, οὕτω καὶ ὁ Ἀθηναῖος ρήτωρ, ἔχων ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ἰδίαν πείραν τοῦ φρονήματος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔργων τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἔχων δὲ καὶ τὴν ἱκανό-

1. Ἡροδ. VIII, 144.

τητα νὰ διακρίνῃ καὶ προσδιορίζῃ τὰ συναισθήματα ἀπὸ τῶν ὁποίων, ὡς ἀπὸ ἀενάων καὶ καλλιρρόων πηγῶν, προήρχετο τὸ ψυχικὸν αὐτῶν σθένος, κατέγραψε καὶ ἀπεικόνισεν ὅσα ἐβλεπε καὶ ὅσα ἐγνώριζεν.

Ἐκ τῶν καταγραφέντων ὑπ' αὐτοῦ συναισθημάτων προεῖχε τὸ θρησκευτικόν. Τοῦτο εἶχε τοιαύτην τὴν ὕφην καὶ τοσαύτην τὴν δύναμιν, ὥστε νὰ παριστᾷ τοὺς μὲν θεοὺς, ὡς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων, τοὺς δὲ Ἀθηναίους ὡς ἔχοντας ἀπαράβατον καθῆκον νὰ τιμωρήσωσιν ἐχθρούς, οἱ ὅποιοι κατέστρεψαν ναοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ ὕβρισαν τὸ θεῖον. Ἔπεται τὸ συναισθημα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὅποιον, ὄν ἄκαμπτον καὶ ἀπαράτρεπτον ἀπὸ τῆς κοίτης αὐτοῦ, ὡς εἶναι ἀπαράτρεπτος καὶ ἡ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς πορεία τοῦ ἡλίου, διατυπῶνται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ρήτορος λέγοντος καὶ ὅτι «ἐλευθερίης γλιχόμενοι ἀμνεύμεθα οὕτω ὥπως ἂν καὶ δυνώμεθα». Συνάπτεται δὲ μετὰ τοῦ συναισθήματος τούτου καὶ ἡ φιλοπατρία καὶ διακηρύττεται ὅτι ὅλος ὁ χρυσὸς τῆς γῆς, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀρίστης χώρας, δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀντάλλαγμα προδοσίας καὶ ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν αὐτὴν διακήρυξιν ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον συναπτόμενα καὶ τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδεται ἡ ἔννοια τοῦ ὁμοεθνούς, τὸ ὅμαιμον δηλονότι καὶ τὸ ὁμόγλωσσον. Ἄν δὲ τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραμματείᾳ ὁμοῦ τότε τὸ πρῶτον, τοῦτο δὲν σημαίνει καὶ ὅτι μόλις τότε ἀνεγνωρίσθη καὶ διεδόθη ἡ ἀντίληψις περὶ ἐθνικῆς ταυτότητος, ἀλλὰ μόνον ὅτι τότε τὸ πρῶτον, ἔνεκα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων κινδύνου, παρείχετο εὐκαιρία πρὸς διακήρυξιν πραγμάτων ἐγνωσμένων καὶ παραδεδεγμένων. Ἀπὸ τούτων δὲ τῶν πραγμάτων προήρχετο καὶ τὸ συναισθημα τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης, ὅπερ ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ ρήτορος λέγοντος, ὅτι καὶ ἂν μόνον «εἰς περιῇ Ἀθηναίω», οὐδὲ οὗτος ὁ εἰς θά ἐγκαταλείψῃ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας, ἵνα συνδιαλλαχθῇ πρὸς τοὺς Πέρσας.

Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γραμματεία εἶναι διακεκοσμημένη διὰ πολλῶν ἀδαμάντων προελθόντων ἄλλων μὲν ἐκ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, ἄλλων δὲ ἐκ τῆς δαιμονίας διανοίας ἀρχαίων Ἑλλήνων. Εἰς τοὺς ἀδάμαντας τούτους περιλαμβάνεται βεβαίως καὶ ἡ διαξήρυξις αὐτῇ τῶν ἀνωνύμων Ἀθηναίων ρήτορος, ὡς ἐκπροσώπου πάντων τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἡ δεικνύουσα σαφῶς τὰς πηγὰς τῆς ψυχικῆς δυνάμεως τοῦ ἔθνους, ἡ ἐξηγοῦσα ἐκ τῶν ὑστέρων πλήρως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος καὶ ἀποτελοῦσα κατὰ ταῦτα διὰ τὴν ἱστορίαν ἄριστον τεκμήριον.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο τεκμήριον ἀπετέλεσε διὰ τοὺς Ἑλληνας τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν ὁδηγὸν καὶ ἦτο ἔκτοτε γνωστόν, ὅτι τὸ ἔθνος, ἔχον κατὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ἄνδρας διαθερμαινομένους ὑπὸ συναισθημάτων οἷα τὰ ἐν τῇ διακηρύξει τῶν Ἀθηναίων περιλαμβανόμενα, θὰ εἶχε μετ' αὐτῶν καὶ τὴν νίκην ἢ, τοῦλάχιστον, θὰ διετήρει σπέρματα ἱκανὰ διὰ τὴν εἰς τὸ μέλλον ἀνάκτισιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ.

Νέα ἱστορικὴ ἐπικύρωσις τῆς σπουδαιότητος καὶ σημασίας καὶ ἀξίας τοῦ εἰρημένου ἐθνικοῦ ὁδηγοῦ προήλθεν ἐκ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀρκεῖ, νομίζομεν, ἡ μνεῖα τριῶν τινῶν. Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ συμμαχικὸς ὄρκος, «οὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας»¹. Δεύτερον, τὸ τοῦ Καλλικράτους τοῦ Λακεδαιμονίου, ὅστις τραυματισθεὶς θανασίμως ὑπὸ ἐχθρικοῦ βέλους πρὶν ἢ μετὰσχη τῆς μάχης, ἔλεγε θνήσκων, ὅτι λυπεῖται οὐχὶ διότι ἀποθνήσκει χάριν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ διότι «οὐκ ἐχρήσατο τῇ χειρὶ» καὶ ἄρα δὲν ἔπραξε τι ἄξιον τῆς προθυμίας, μετὰ τῆς ὁποίας ἦλθεν ἵνα πολεμήσῃ². Τρίτον εἶναι ἡ παρὰ τοὺς τάφους τῶν πεσόντων ἐν Πλαταιαῖς ἱδρυσις βωμοῦ τοῦ Ἑλευθερίου Διὸς καὶ ἡ καθιέρωσις ἔκτοτε τῆς ἑορτῆς τῶν Ἑλευθερίων³.

Μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους τὸ ἔθνος διήνυσε βίον εἴκοσι καὶ τεσσάρων ὁλῶν αἰῶνων. Τὸ μῆκος τοῦ χρόνου τούτου, ἔνεκα τῶν ἀναποφεύκτων συγκρούσεων, αἱ ὁποῖαι ὀφείλοντο εἰς ἀντιθέσεις καὶ ἀνταγωνισμοὺς ἰδεολογιῶν καὶ συμφερόντων, δηλοῖ καὶ μόνον τοῦτο, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους ὑπῆρξε πολυκύμαντος. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, μετὰ τὰς ἐσωτερικὰς ἀντιθέσεις καὶ τὴν πάλην περὶ τῆς ἡγεμονίας, ἦλθεν ἡ διαλλαγὴ καὶ ἡ ἐνότης καὶ ἡ μεγαλουργία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, μετὰ τὴν ὁποίαν ὁμως τὸ ἔθνος, ἀπολέσαν τὴν συνοχὴν αὐτοῦ, ἐξέπεσε καὶ περιτλήθη ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Εἶτα ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους, θερμαινομένη ὑπὸ τῆς νέας πίστεως, τῆς Χριστιανικῆς, ἀλλὰ καὶ περιέπουσα τὴν νέαν καὶ ἀληθῆ θρησκείαν καὶ συναρμόττουσα τὰ κηρύγματα αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀνεγεννήθη καὶ ἐδημιούργησεν εἰς τὸ Βυζάντιον νέαν δύναμιν καὶ νέον πολιτισμόν.

Μετὰ τινὰς ἔτι αἰῶνας τὸ ἔθνος περιέπεσαν εἰς δουλείαν δεινὴν. Κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ διὰ τοῦ σκότους καὶ ὑπὸ καταιγίδας οὐδένα εἶχεν ἵνα παραμυθῇ αὐτό, εἰμὴ μόνον ἀμυδρόν τι φῶς, ὅπερ ἔνεκα τῶν πνεόντων βιαίων ἀνέμων μόλις ἀνεπάλλετο εἰς τὰ βάθη τοῦ τοῦ δουλείου ἐρέβους. Ἦτο τοῦ «Κρυφοῦ Σχολειοῦ» τὸ φῶς, ὑπὸ τὸ ὁποῖον οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους ἐδίδασκον ἐκ παλαιοῦ τινος βιβλίου φυλασσομένου εἰς τοὺς κόλπους αὐτῶν μετ' εὐλαβείας πολλῆς, περιέχοντος δὲ διδάγματα ἱστορικὰ καὶ ἐπιγραφόμενου «Ἐθνικὸς ὁδηγός». Τὰ ὑπὸ τῶν διδασκάλων ἐκείνων λεγόμενα μετεβάλλοντο εἰς σπύρον, ὅστις πίπτων εἰς τὴν γῆν τὴν καλὴν, ἐποτίζετο ὑπὸ τῶν δακρῶν τῆς δουλείας. «Οτε δ' ἐπέστη ὁ καιρὸς, ὡς ἀπὸ τῶν σπαρέντων ὁδόντων τοῦ μυθολογικοῦ δράκοντος τῆς Θηβαϊκῆς κρήνης προήλθον ἄνδρες ὀνομασθέντες Σπαρτοί, οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν σπόρων ἐκείνων προήλθον

1. Διοδ. XI, 29, 2.

2. Ἡροδ. IX, 72.

3. Πανσ. IX, 2, 5. Διοδ. XI, 29, 1.

ἄνδρες ἀρηίφιλοι, οἱ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 21. Οἱ ἄνδρες δ' ἐκείνοι ὑπὸ δύο, κυρίως, συναισθημάτων οἰσθηλατούμενοι, τῶν συναισθημάτων τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς θρησκείας, ἱδρυσαν ἐλευθέραν ἐθνικὴν ἐστίαν, ἡ ὁποία βραδύτερον καὶ διὰ νέων ἀγώνων κατέστη εὐρύτερα.

Ταῦτα τὰ διδάγματα ἀπὸ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἔχον τὸ ἔθνος ὡς ὁδηγὸν καὶ κατὰ τὴν πρῶιαν ἐκείνην τῆς 28ης Ὀκτωβρίου καὶ πιστεύον, ὅτι αἱ ψυχικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις ἐπέτρεπον, ἀλλὰ καὶ ἐπέβαλλον, ἵνα ἀντιστῇ κατὰ τοῦ πρὸ τῶν πυλῶν εὕρισκομένου ἐχθροῦ, δὲν ἐδίστασε καὶ δὲν ἐταλαντεύθη. Διὰ τοῦτο μετ' ὀλίγον ἀπὸ τῆς ἐπιδόσεως τοῦ τελεσιγράφου ὁ πρωθυπουργός, ποιούμενος τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ καὶ εὐχόμενος ἵνα «Ὁ Θεὸς σώζοι τὴν Ἑλλάδα», ὑπέγραφε πρῶτος ἐν Ὑπουργικῇ Συμβουλίᾳ τὰ διατάγματα ἐπιστρατεύσεως.

Ἀκολούθως ἡ στρατευομένη μερίς τοῦ ἔθνους ἀνῆρχετο εἰς τὰς ὁροσειράς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὰ ὅρια τῆς ἀπειλουμένης πατρίδος γῆς. Ἡ ἄλλη μερίς, ἡ μὴ στρατευθεῖσα, ἐπευφημοῦσα καὶ κατευοδοῦσα τοὺς στρατευομένους καὶ πολλὰ ἐπευχομένη, προσέφευγεν εἴτα εἰς τοὺς ναοὺς καὶ προσήυχετο γονυπετῆς καὶ ἐν βαθείᾳ, κατανύξει αἰτουμένη, ἵνα ἡ Ὑπέρμαχος Στρατηγὸς κατευθύνῃ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὸ ἔθνος ἀγωνίζεται ἐναντίον ὑπερτέρων δυνάμεων καὶ νικᾷ, ἕως ὅτου οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς ἐλευθερίας, ἕνεκα καὶ τῆς προσθήκης νέου καὶ ἰσχυροτάτου ἀντιπάλου, ἀπέκαμον νικῶντες. Εἴτα ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ ἐδοκίμασεν ἐπ' ὀλίγον τὴν μοῖραν τοῦ Μαρμαρωμένου βασιλῆᾳ, ἐνῶ ἄλλο μέρος αὐτῆς ἐμάχετο ἀπὸ ξένης γῆς ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ πόλεμος ἐσυνεχίσθη καὶ μετὰ τὴν λήξιν τοῦ παγκοσμίου πολέμου ἐναντίον νέου ἐχθροῦ, ὅστις ἠπεῖλει ἐμφανέστατα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συμμοριτοπολέμου αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἔθνους.

Κατὰ τὰ ἔτη τοῦ ἐνιαίου τούτου ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ ἀνέλαβε πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους ἀγῶνας, τῶν ὁποίων ὁ πρῆπων ἔπαινος ἔχει ἀνάγκην ρητόρων δεινῶν περὶ τὴν τέχνην τοῦ λόγου· καίτοι οὐδὲ ἡ δεινότης αὕτη δύναται νὰ παράσχῃ πάντοτε ἀκριβῆ τῶν ἐπιτελεσθέντων εἰκόνα. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, διότι, ἵνα κατὰ τὸν ἀρχαῖον ρήτορα εἰπωμεν, «τὰ μικρὰ τῶν πραγμάτων ῥάδιον τοῖς λόγοις ἀνέξῃσαι, τοῖς δ' ὑπερβάλλουσι τῶν ἔργων καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῷ κάλλει χαλεπὸν ἐξιῶσαι τοὺς ἐπαίνους»¹. Ὅθεν τὸ ἔργον τοῦ ἀξίου ἐπαίνου ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν μοῦσαν, τὴν ἐπίσημον ἀλλὰ καὶ τὴν δημώδη, ἡ ὁποία μεθ' ἀπλότητος ὑπερόχου καὶ ἀσυγκρίτου δύναται νὰ εἰσδύεται βαθέως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ. Ἄν δέ, προκειμένου περὶ τῶν νεωτέρων, — λέγομεν δὲ μόνον περὶ αὐτῶν, διότι οἱ ἐν ἡλικίᾳ διατηροῦν ἰδίαν ἀνάμνησιν τῶν γενομένων — καὶ ἡ ποίησις θά

εἶχεν ἀνάγκην ἐπικουρίας τινός, αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἀπὸ τετιμημένων ἡρώων τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ πολιτικός βίος τοῦ ἔθνους συνεχίζεται, μετ' αὐτοῦ δέ, ὡς συμβαίνει πάντοτε, συνεχίζονται καὶ οἱ κίνδυνοι νέων περιπετειῶν, ἔνεκα τῶν ὁποίων θὰ παραστῇ ποτε ἀνάγκη προσφυγῆς καὶ πάλιν εἰς τὸν ἐθνικὸν ὁδηγόν, τὴν ἱστορίαν. Ἀλλά, ἵνα ἡ ἱστορία δυνηθῇ νὰ ὁδηγήσῃ καὶ πάλιν διὰ τῶν διδαγμάτων αὐτῆς εἰς τὴν ἀπόκρουσιν νέων κινδύνων, πρέπει ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους νὰ διατηρῇ ὡς εἰς ὀπλοστάσιον ἀκμαῖα καὶ ἰσχυρά καὶ ἀκαταγώνιστα τὰ παλαιὰ αὐτῆς ὄπλα. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ διατηρήσεως τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐδηλώθησαν. Ἐπίσης διὰ τῆς ἐμπεδώσεως καὶ διαδόσεως ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι κατηύθυνον ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τὸ ἔθνος, καὶ γενικῶς δι' ὅλων ἐκείνων, ἅτινα σήμερον περιλαμβάνονται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Τὰς ἱστορικὰς ταύτας διαπιστώσεις γνωρίζουσα καλῶς καὶ ἡ παρούσα Ἑθνικὴ κυβέρνησις, ἔχειται ἐν παντὶ τῶν εἰρημένων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν καὶ μεριμνᾷ διὰ τὴν κατίσχυσιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο, προκειμένου εἰδικῶς περὶ ἡμῶν τῶν διδασκάλων, εἶναι πηγὴ παρηγορίας καὶ ἐλπίδος καὶ δυνάμεως καὶ θάρρους ἡ ἐνέργεια, διὰ τῆς ὁποίας ἡ κυβέρνησις ἐπανήγαγε τὴν Σχολικὴν τῶν νέων παιδευσιν εἰς τὴν δεδοκιμασμένην καὶ ἐθνωφελῆ ὁδόν, τὴν χαραχθεῖσαν διὰ τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Διότι ἡ ἀληθὴς παιδεία, ἡ δυναμένη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς οἰκογενείας νὰ δημιουργῇ καὶ ἐγκαθιδρῇ εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν φρόνησιν καὶ φρόνημα, συντελεῖται μόνον, ὅταν οἱ παιδευόμενοι εὐρίσκωνται εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην, μακρὰν ξένων ἐπιρροῶν καὶ ἄλλων διαφερόντων, ἐκτρεπόντων τὸν νοῦν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἔργου καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῶν ἰδεωδῶν, τὰ ὁποῖα κατηύθυναν καὶ θὰ κατευθύνουν τὰ πεπρωμένα τῆς φυλῆς.

Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πορευόμεναι αἱ νέαι γενεαὶ τῶν Ἑλλήνων, εἰς τοιαύτας ἀρχὰς καὶ ἰδέας καὶ συναισθήματα ἀσκούμεναι καὶ παιδευόμεναι καὶ ἀπὸ τοιούτων ἀειρρόων πηγῶν ἀντλοῦσαι φρόνημα γενναῖον καὶ ὑψηλόν, ὡς τὸ τῶν προγόνων, θὰ δύνανται νὰ διαφυλάττουν ἐν ἀσφαλεῖ, ἀκέραιον καὶ ἄφθαρτον, ἀπαράτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον, τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔθνους. Οὕτω δὲ ἐκάστη τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, παραδίδουσα τὴν ἐθνικὴν σκυτάλην θὰ δύνανται νὰ εὐχεται εἰς τὴν μετ' αὐτὴν ὅτι καὶ ὁ Πηλεὺς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχιλλεῖα,

*«αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπέροχον ἔμμεναι ἄλλων»*¹.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ